

Okres wczesnośredniowieczny

WŁADYSŁAW ŁOSIŃSKI

SPRAWOZDANIE Z BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH EKSPEDYCJI WYKOPALISKOWEJ IHKM PAN W ŚWIELUBIU I BARDACH, POW. KOŁOBRZEG, W 1962 ROKU

Równoległe z badaniami wykopaliskowymi prowadzonymi od 1954 roku na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Kołobrzegu-Budzistowie podjęto prace mające na celu wstępne rozpoznanie jego zaplecza społeczno-gospodarczego. W latach 1954—1958 przeprowadzono w szeregu rejonów interesującego nas tu terenu badania powierzchniowe, obejmujące również weryfikację stanowisk wzmiankowanych uprzednio w literaturze przedmiotu¹. Wyniki tych badań umożliwiły ogólną orientację w gęstości siatki osadniczej w poszczególnych fazach okresu wczesnośredniowiecznego, pozwoliły ponadto na prześledzenie w generalnych zarysach przeobrażeń zachodzących w strukturze przestrzennej osadnictwa terenów środkowego i dolnego biegu Parsęty. W 1959 roku przystąpiono do kolejnej fazy badań, podejmując systematyczne prace wykopaliskowe na grodziskach wczesnośredniowiecznych w Kędrzynie, pow. Kołobrzeg², i Gołańczy Pomorskiej, pow. Gryfice³, znajdujących się na zachodnich peryferiach dawnej ziemi kołobrzesckiej. Obiekty te blisko siebie usytuowane reprezentowały zapewne ośrodki mniejszych jednostek osadniczych, wchodzących w skład kształtującej się na obszarze środkowego i dolnego biegu Parsęty organizacji plemienniej z ośrodkiem centralnym w Kołobrzegu. Prześledzenie dróg doprowadzających do wykształcenia się jednostek tego typu oraz zachodzących w ich obrębie przeobrażeń natury społeczno-gospodarczej było jednym z podstawowych postulatów badawczych sformułowanych przy podejmowaniu prac wykopaliskowych. Na tym odcinku uzyskano w trakcie trzech kolejnych sezonów wykopaliskowych w pełni zadowalające rezultaty. Powyższymi względami kierowano się również podejmując w 1962 roku badania archeologiczne na obiektach wczesnośredniowiecznych zgrupowanych na gruntach wsi Świelubie — Bardy,

¹ L. Leciejewicz, *Sprawozdanie z badań archeologicznych w Kołobrzegu w 1954 r.*, „Spraw. Arch.”, t. 1: 1955, s. 169—170; tenże, *Badania archeologiczne w Kołobrzegu w 1955 r.*, tamże, t. 3: 1957, s. 126—128; tenże, *Badania archeologiczne w Kołobrzegu w 1956 r.*, tamże, t. 5: 1959, s. 139; L. Leciejewicz, W. Łosiński, *Badania archeologiczne w Kołobrzegu w 1958 r.*, tamże, t. 9: 1960, s. 53—55; Łosiński, *Badania powierzchniowe w dorzeczu Regi i Parsęty*, „Mat. Zach.-Pomorskie”, t. 3: 1957, s. 175—188.

² A. Urbańska, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Kędrzynie*, pow. Kołobrzeg, „Spraw. Arch.”, t. 14: 1963, s. 154; W. Łosiński, A. Urbańska, *II sprawozdanie z badań wykopaliskowych na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Kędrzynie*, pow. Kołobrzeg, tamże, t. 14: 1963, s. 163.

³ W. Łosiński, *Badania wykopaliskowe Stacji Archeologicznej Kołobrzeg IHKM PAN w 1961 r.*, „Spraw. Arch.”, t. 14: 1962, s. 177—184.

położonych ok. 15 km na pld.-wsch. od Kołobrzegu. Wyraźnie czytelna w tym rejonie koncentracja stanowisk archeologicznych (ryc. 1), przy jednocześnie stwierdzonej — w świetle wyników badań powierzchniowych — dość wczesnej metryce poszczególnych obiektów, wspierałaby tezę o istnieniu i w tym rejonie jakiejś jednostki osadniczej niższego rzędu, kształtującej się już we wczesnych fazach okresu wczesnośredniowiecznego⁴. Znane są stąd dwa obiekty grodziskowe (Świelubie, stan. 1, oraz Bardy, stan. 1) oraz częściowo już rozpoznane cmentarzysko kurhanowe (Świelubie, stan. 2), niejednokrotnie cytowane w literaturze przedmiotu dzięki wyjątkowo bogatemu wyposażeniu jednego z rozkopanych kurhanów⁵. Wieś Świelubie należy ponadto do najwcześniej wzmiankowanych w źródłach pisanych (1159 rok) osad, związanych z wielką własnością ziemską obszaru środkowego i dolnego biegu Parsęty. Wymieniane są tu również komora celna i karczma⁶. Dysponujemy zatem odnośnie do inte-

Ryc. 1. Usytuowanie stanowisk wczesnośredniowiecznych:

- grodzisko w Bardach, stan. 1; 2 — grodzisko w Świelubiu, stan. 1; 3 — cmentarzysko kurhanowe w Świelubiu, stan. 2

Rys. S. Nyka

resującej nas tu jednostki osadniczej stosunkowo obfitym materiałem źródłowym, stwarzającym duże możliwości prześledzenia zachodzących w jej obrębie przeobrażeń społeczno-ekonomicznych począwszy od wczesnych faz wczesnego średniowiecza po okres okrzepnięcia stosunków feudalnych w tej części Pomorza Zachodniego.

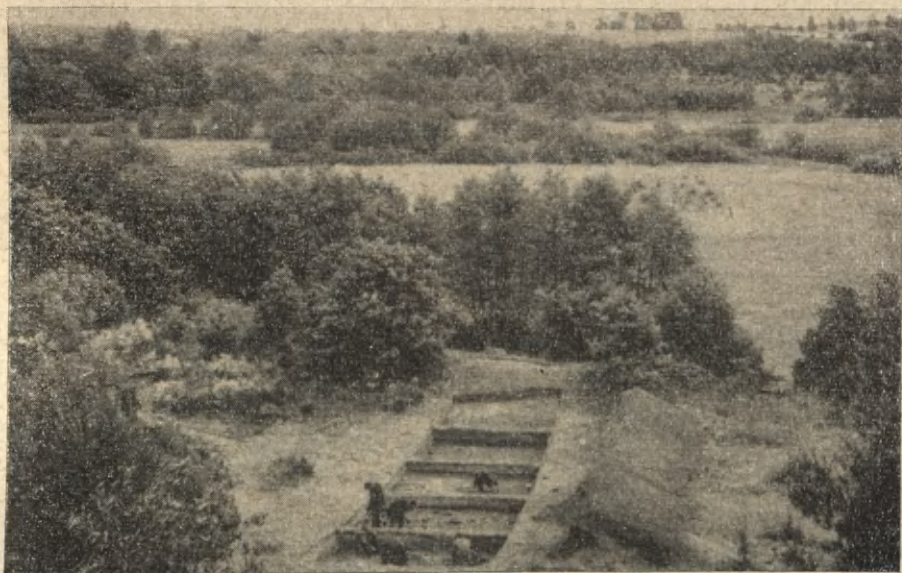
Grodziska w Bardach i Świelubiu (ryc. 1) usytuowane są w bliskim sąsiedztwie. Obiekt bardzki, położony na cyplu wyniesienia prawobrzeżnej terasy Parsęty, bronio-

⁴ Wytyczenie granic zasięgu działalności gospodarczej takiej jednostki osadniczej nasuwa szereg trudności. Dla obszarów wschodnich rejonów dawnej ziemi kołobrzeskiej istnieje w tej mierze bardziej dogodna sytuacja dzięki rysowaniu się tam pewnych naturalnych jednostek geograficznych, które prawdopodobnie odpowiadały jednostkom osadniczo-gospodarczym. W utożsamieniu pewnych jednostek geograficznych z jednostkami osadniczymi kryje się jednak poważne niebezpieczeństwo statycznego traktowania zjawisk osadniczych; por. Leciejewicz, Łosiński, *op. cit.*, s. 54—55. Dotykamy tu już problemu umiejętnego wykorzystania metody kartograficznej.

⁵ Ostatnio zebrał literaturę przedmiotu odnośnie do cmentarzyska kurhanowego w Świelubiu J. Kostrzewski w pracy *Obrządek ciałopalny u plemion polskich i Słowian północno-zachodnich*, Warszawa 1960, s. 49.

⁶ L. Leciejewicz, *Wczesnośredniowieczny Kołobrzeg*, „Slavia Antiqua”, t. 7: 1960, s. 321.

ny jest od strony dościa z wysoczyzny wałem ziemnym (wał A), o szerokości u podstawy wynoszącej powyżej 15 m. Od strony doliny rzeki krawędź wyniesienia grodu — wzdłuż łagodnie opadającego zbocza — wzmocniona jest również wałem ziemnym (wał B), dochodzącym obecnie do 0,7 m wysokości. Na pozostałym odcinku brak wyraźniejszych śladów ziemnych umocnień obronnych. Wielkość obiektu wynosi ok. 50×80 m. Na sąsiadującym od strony wschodniej pasmie wyniesień rozciąga się, również obwarowany wałem ziemnym, drugi podstawowy człon tego rozległego ośrodka grodowego, powierzchniowo co najmniej dwukrotnie przewyższający obszar właściwego grodu.

Ryc. 2. Bardy, pow. Kołobrzeg. Widok na wnętrze grodu i wał B oraz dolinę rzeki Parsęty

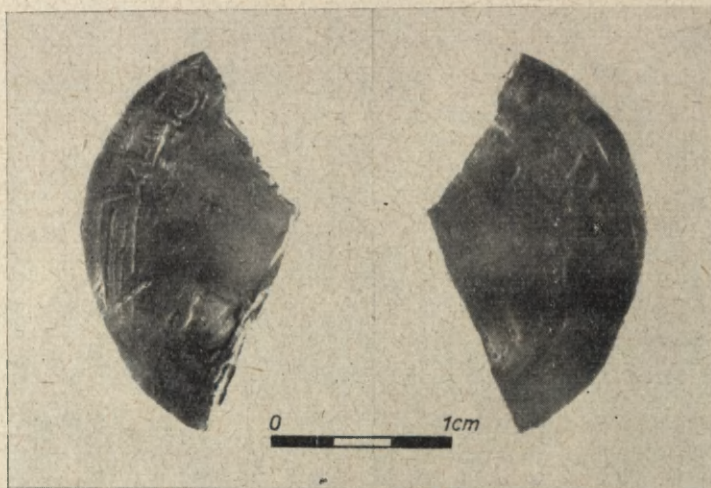
Fot. W. Łosiński

Grodzisko w Świelubiu, typowo nizinne, położone jest w zabagnionej, szerokiej na tym odcinku dolinie rzeki. Gród wzniesiono na wydłużonej enklawie piasku, zajmującej powierzchnię powyżej 3000 m². Wał grodowy, obecnie silnie zniszczony, pierwotnie nawiązywał zapewne do szeroko rozpowszechnionych w tym rejonie wałów podkowiatych⁷ (ryc. 9). W odległości ok. 300 m od obydwu stanowisk grodowych, w pobliżu krawędzi wysoczyzny terasy rzecznej, znajduje się wymieniane już cmentarzysko kurhanowe ze Świelubia.

W bieżącym sezonie badania wykopaliskowe przeprowadzono na grodzisku w Bardach — w obrębie grodu właściwego — oraz na grodzisku i cmentarzysku w Świelubiu. Na obiekcie bardzkim zrezygnowano z dotychczas stosowanej w naszej praktyce badawczej metody wytyczania, często nie powiązanych ze sobą stosunkowo niedużych wykopów, umożliwiających dość pełne rozpoznanie treści społeczno-ekonomicz-

⁷ W materiałach archiwalnych Muzeum Pomorza Zachodniego w Szczecinie znajdują się wzmianki o niszczeniu obiektu, zarówno jego umocnień obronnych, jak i terenu wnętrza, począwszy od 1 poł. XIX w.

nej obiektu w minimalnie krótkim czasie. Słuszność stosowania tej metody rozpoznawania stanowisk grodowych wykazały badania przeprowadzone w Kędrzynie i Gołańczy Pomorskiej⁸. Konieczność uzyskania nawiązań stratygraficznych między wałami A i B, celem ustalenia wzajemnej ich chronologii, narzucała potrzebę przeprowadzenia na grodzisku bardzkim jednego wykopu przecinającego całość obiektu. Decydując się na tego typu rozwiązanie uwzględniono również fakt silnego spadku terenu wnętrza grodu w kierunku rzeki. Na odcinku długości 40 m różnica poziomów wynosi ok. 5 m. Należało się tu liczyć z możliwością istnienia nietypowego rozplanowania przestrzennego zabudowy wnętrza, uwarunkowanego specyfiką ukształtowania powierzchni. Powyższe sugestie znalazły już potwierdzenie w wynikach tegorocznej kampanii wykopaliskowej.

Ryc. 3. Bardy, pow. Kołobrzeg. Fragment dirhema abbasydzkiego z w-wy I (dz. E)

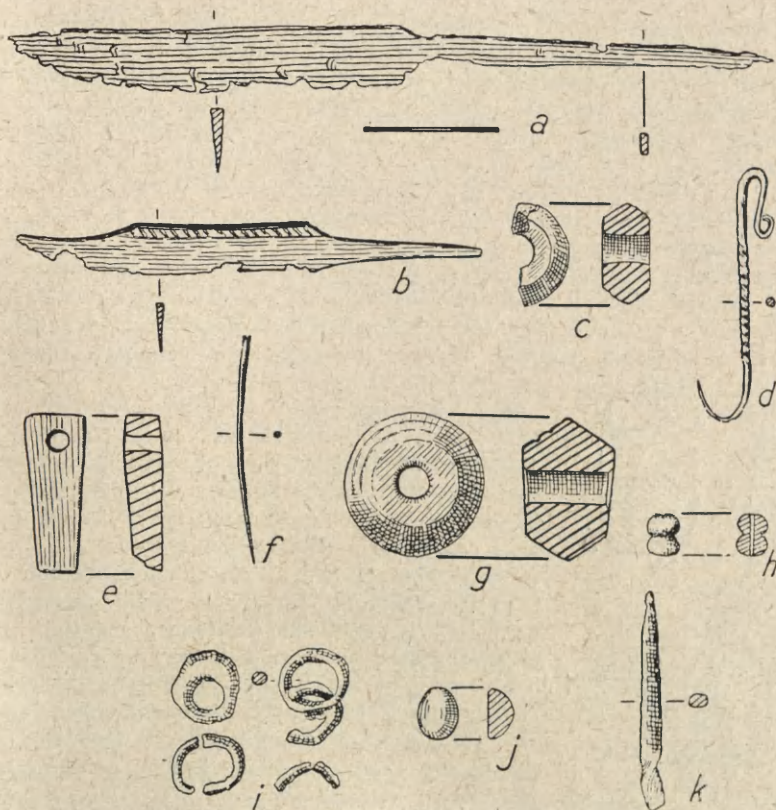
Fot. B. Cynalewski

W bieżącym sezonie wytyczono wykop długości 45 m i szerokości 4,5 m, obejmujący wał B oraz część wnętrza grodu (ryc. 2). Po przedłużeniu wykopu w następnym sezonie wykopaliskowym uzyskamy pełny obraz układu stratygraficznego nawarstwień wnętrza grodu wraz z przekrojami poprzecznymi obydwu wałów. Warstwę I, wyróżnioną w obrębie wszystkich działek, tworzyła szarobrunatna próchnica współczesna o miąższości dochodzącej do 0,3 m, zawierająca obok nielicznych fragmentów nowożytnej ceramiki ułamki naczyń wczesnośredniowiecznych pochodzące z niżej zalegających pokładów nawarstwień kulturowych. Z innych zabytków wczesnośredniowiecznych na uwagę zasługują: fragment szklanego paciorka wykonanego techniką wdmuchiwaną oraz ułamek dirhema abbasydzkiego wybitego między latami 786—814 n. e.⁹

Poniżej warstwy I, w obrębie wszystkich działek z wyłączeniem działki wałowej (dz. A), wystąpiła dość jednolita strukturalnie i kolorystycznie warstwa próchniczej

⁸ Por. przypisy 2—3.

⁹ Ekspertyzę monetki przeprowadzono w Zakładzie Numizmatyki IHKM PAN w Krakowie.

Ryc. 4. Bardy, pow. Kołobrzeg. Zabytki z warstwy II (dz. B—D):
a — nóż żel. *b* — brzytwa (?) żel.; *c* — fragment paciorka bursztynowego;
d — żelazny haczyk rybacki; *e* — fragment ośleki; *f* — igła żelazna; *g* — przęślik
 gliniany; *h* — barwny paciorek odcinkowy; *i* — fragment kołczugi (?) żelaznej
j — oczko pierścionka z kamienia półszlachetnego; *k* — świder żelazny

Rys. S. Nyka

ziemi przesiąknięta spalenizną, miejscami z domieszką węgla drzewnych (w-wa II). W świetle roboczej analizy materiału zabytkowego warstwa II nie powstała w rezultacie jednofazowego procesu zasiedlenia terenu wnętrza grodu. Mamy tu do czynienia co najmniej z dwoma fazami osadniczymi. Faza młodsza reprezentowana jest głównie przez warstwę zalegającą na działkach przywałowych (dz. B—D, częściowo E), pasem szerokości ok. 15 m, rozciągającym się równoległe do kierunku przebiegu wału B. Na tym odcinku płaskość terenu stwarzała wyjątkowo dogodne warunki dla zabudowy mieszkalnej.

Mięższość warstwy II w obrębie wspomnianych działek waha się w granicach 0,1—0,5 m. Na działkach C—D odkryto fragment domostwa, płytko zagłębionego w zwirowate podłoże, o założeniu prostokątnym, z paleniskiem (nr 2) ułożonym z kamieni o różnej wielkości. Wielkość odsłoniętego fragmentu domostwa wynosi 2,5×4,0 m. Brak śladów elementów konstrukcyjnych ścian domostwa. W jego obrębie wystąpił dość liczny, silnie zróżnicowany materiał zabytkowy. Obok ceramiki górą obta-

czanej z pewnymi elementami typowymi dla starszych form całkowicie obtaczanych odnotowano tu wśród wyrobów żelaznych: grot strzały, fragment kolczugi (?) (ryc. 4i), świder (ryc. 4k), ułamek okucia wiadra, kilka noży, o różnej wielkości, oraz szereg okazów gwoździ. Na pozostałym interesującym nas tu odcinku wykopu I zabytki wystąpiły zazwyczaj w większych zgrupowaniach sugerujących istnienie kolejnych domostw, z których jedno stratygraficznie najstarsze łączyłoby się z owalną w założeniu jamą (nr 2), o średnicy ok. 2,0 m i głębokości ok. 0,8 m, pełniącej — o ile nasza interpretacja jest tu słuszna — funkcję piwniczki. Gdybyśmy zatem byli skłonni poszczególne skupienia materiału zabytkowego wiązać z pozostałościami chat, uzyskalibyśmy tym samym konkretny materiał do zagadnienia rozplanowania przestrzennego zabudowy wnętrza młodszej fazy użytkowania grodu bardzkiego. Poszczególne skupienia zabytków występowały na różnych poziomach, wykazując tendencję do przesuwania się w kierunku wału B. Wspierałoby to tezę o zmianach zachodzących

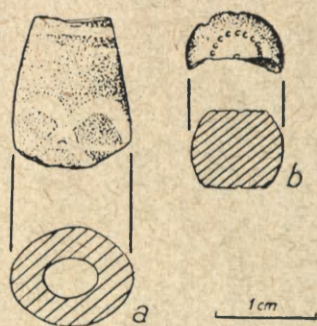
w rozplanowaniu poszczególnych działek budowlanych i nienawiązywaniu przy wznoszeniu nowych domostw do starszych założeń konstrukcyjnych i przestrzennych.

Wśród wspomnianych powyżej skupisk materiału zabytkowego wystąpiły liczne przedmioty żelazne, m. in. fragment igły (ryc. 4f), haczyk rybacki (ryc. 4d), noże (ryc. 4a), brzytwa (?) (ryc. 4b), gwoździe, ułamki okuć, blach pochodzących z bliżej funkcjonalnie nie określonych przedmiotów, a ponadto żuźle żelazne, oseeki (ryc. 4e) i podkładki kamienne, przęśliki gliniane (ryc. 4g) i kamienne, paciorek (ryc. 4c) oraz dość liczne grudki surowca bursztynowego, kolorowy paciorek odcinkowy (ryc. 4h) i oczko pierścionka (ryc. 4j) wykonane z kamienia półszlachetnego. W warstwie II, zwłaszcza poza zespołami mieszkalnymi, odnotowano również nieco materiału typowego dla starszej fazy użytkowania obiektu.

U podnóża wału B poniżej warstwy II, odkryto warstwę próchnicznej ziemi przesyconej piaskiem o jaśniejszym odcieniu kolorystycznym w porównaniu z warstwą II, zalegającą pasem szerokości ok. 5 m na śladach domostw ziemiankowych, wzniesionych na krawędzi wytesnienia przed pobudowaniem na tym odcinku umocnień obronnych grodu (w-wa 11a).

Zawiera ona obok materiału ceramicznego górą obtaczanego m. in. fragment żelaznego odważnika z powłoką brązową (ryc. 5b) oraz ułamek zdobionego paciorka szklanego (ryc. 5a).

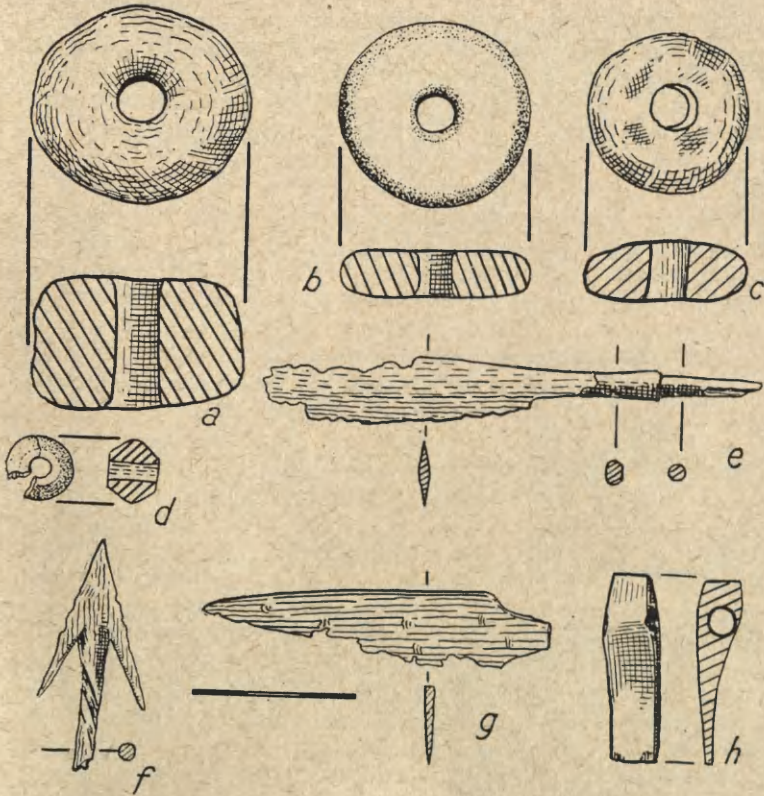
Zanim zreferujemy bliżej pozostałości konstrukcji drewnianych odkrytego w bieżącym sezonie badawczym wału obronnego oraz ślady osadnictwa istniejącego przed wybudowaniem wału B, przyjrzymy się bliżej warstwie II odsłoniętej w obrębie działek wykopu I bardziej centralnie usytuowanych (dz. E—I) na odcinku wnętrza grodu silnie opadającego w kierunku rzeki. Poziom próchnicy współczesnej odpowiada tu, jak wynikałoby z przebiegu stropu calca, pierwotnej konfiguracji terenu. Wykorzystanie tej partii wysoczonej terasy rzecznej dla celów osadniczych, bez poczynienia uzupełniających prac adaptacyjnych, nie było możliwe. Miąższość warstwy II na tym odcinku wynosi przeciętnie ok. 0,3 m. W obrębie działek tej części wykopu I odkryto fragmenty dwóch domostw o założeniu w przybliżeniu prostokątnym, nawiązujących typem rozwiązań konstrukcyjnych do domostwa odkrytego w przywałowej partii wnętrza grodu. Posadowiono je na dwóch sąsiadujących ze sobą terasach (dz. G—H), ufor-

Ryc. 5. Bardy, pow. Kołobrzeg. Zabytki z w-wy IIa (dz. B—C):

a — fragment zdobionego paciorka szklanego; b — fragment żelaznego odważnika z powłoką brązową

Rys. S. Nyka

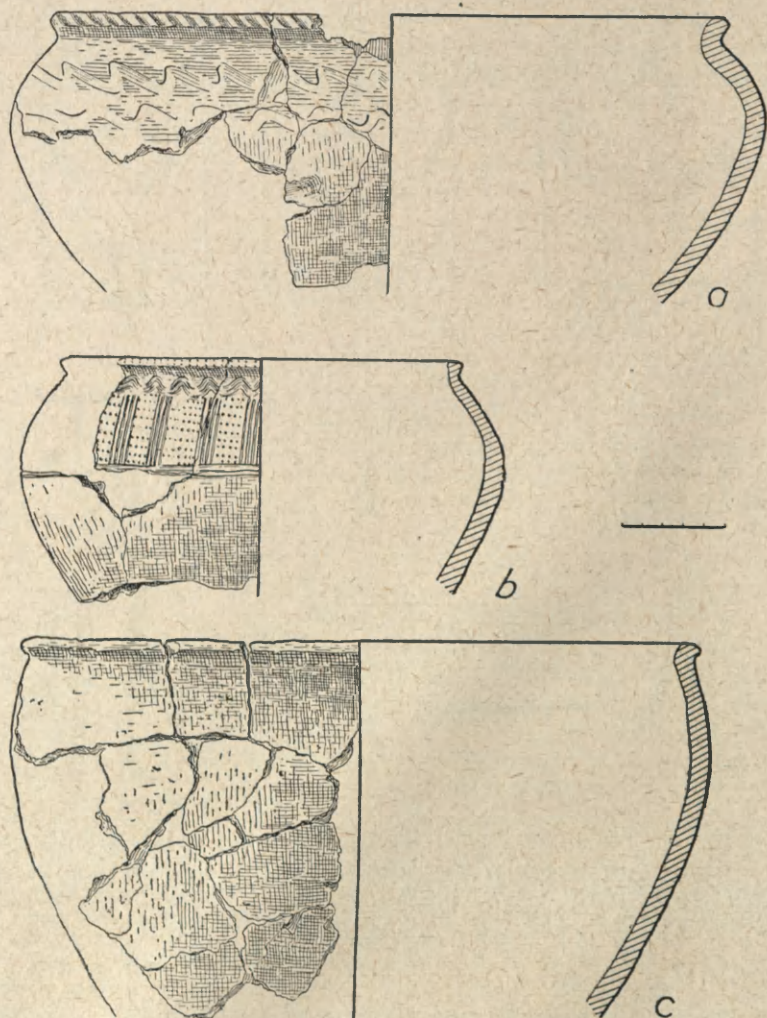

Ryc. 6. Bardy, pow. Kołobrzeg. Zabytki z w-wy II (dz. E—I):

a — ciężarek-przędzlik gliniany; b — krążek-przędzlik (?) kamienny; c — ręcznie lepiony przędzlik gliniany; d — paciorek bursztynowy; e — żelazny grot strzały oszczepu (?); f — żelazny grot strzały; g — fragment noża żelaznego; h — fragment osetki kamiennej

Rys. S. Nyka

mowanych w calcu wyniesienia. Ogółem odkryto 4—5 stopni-terasów, biegnących równoległe do głównego członu umocnień obronnych grodu — wału A. Na terasach usytuowanych poniżej i powyżej wspomnianych domostw natrafiono na szereg jam w założeniu przeważnie owalnych, choć odnotowano również, bliżej funkcjonalnie dotąd nie rozpoznane, jamy o wydłużonym kształcie workowatym. Ilość materiału zabytkowego z wyłączeniem ceramiki uległa tu wyraźnemu zmniejszeniu. Wyroby żelazne reprezentowane są przez noże (ryc. 6g), gwoździe, groty strzał (ryc. 6f) i oszczepu (?) (ryc. 6e) oraz szereg wyrobów bliżej funkcjonalnie nie określonych. Wystąpiły tu ponadto kamienne osetki (ryc. 6h) i krążki (ryc. 6b), gliniane przędzliki (ryc. 6c), nie-liczne wyroby brązowe, grudki surowca bursztynowego oraz paciorek bursztynowy (ryc. 6d). Ciekawie przedstawia się materiał ceramiczny. Formy dwustożkowate, esowate, zdobione poziomymi równoległymi żłobkami i grupami ukośnych nakłuc, naczynia typu odwrótnie gruszkowatego, pewne elementy formy i zdobnictwa charakterystyczne dla naczyń całkowicie obtaczanych, odnotowane w przewodzie w warstwie II, odsłoniętej u podnóża wału grodowego przy jednoczesnym wystąpieniu w znikomym

Ryc. 7. Bardy, pow. Kołobrzeg. Fragmenty naczyń glinianych z warstwy II (dz. F)

Rys. S. Nyka

procencie elementów starszych VIII—IX-wiecznych, ustąpiły tu miejsca innemu zespołowi ceramicznemu. W górnych warstewkach mechanicznych odnotowano znaczny udział ceramiki, którą zaszeregować można do tzw. grupy feldberger (ryc. 7). Ponadto wystąpiły tu pojedyncze fragmenty naczyń tzw. typu wolińskiego. Obok nich jednak już w górnych warstewkach głębokościowych zauważono pojawienie się ułamków naczyń nie zdobionych, które w dolnych partiach warstwy w świetle roboczych zestawień ilościowo co najmniej równoważyły się z ceramiką górą obtaczaną, pokrytą motywami zdobniczymi. Na uwagę zasługuje tu również fakt odkrycia fragmentów naczyń wykonanych bez użycia koła garncarskiego. Wszystkie ułamki tego typu pozbawione są ornamentacji.

Poniżej warstwy II, odkrytej na omawianym odcinku wykopu I, w calcu wystąpiły jamy zasypane żwirem, bądź też wypełnione kamieniami. Brak w nich zupełnie materiału zabytkowego. Prawdopodobnie przestały one pełnić swą funkcję w wyniku jednorazowej akcji niwelacyjnej, związanej zapewne z mającymi tu miejsce jakimiś ogólniejszymi zmianami w rozplanowaniu przestrzennym zabudowy wyniesienia. Z podobnym procesem zarzucenia jam spotykamy się w przywałowej części wyniesienia oraz bezpośrednio pod umocnieniami obronnymi wału B.

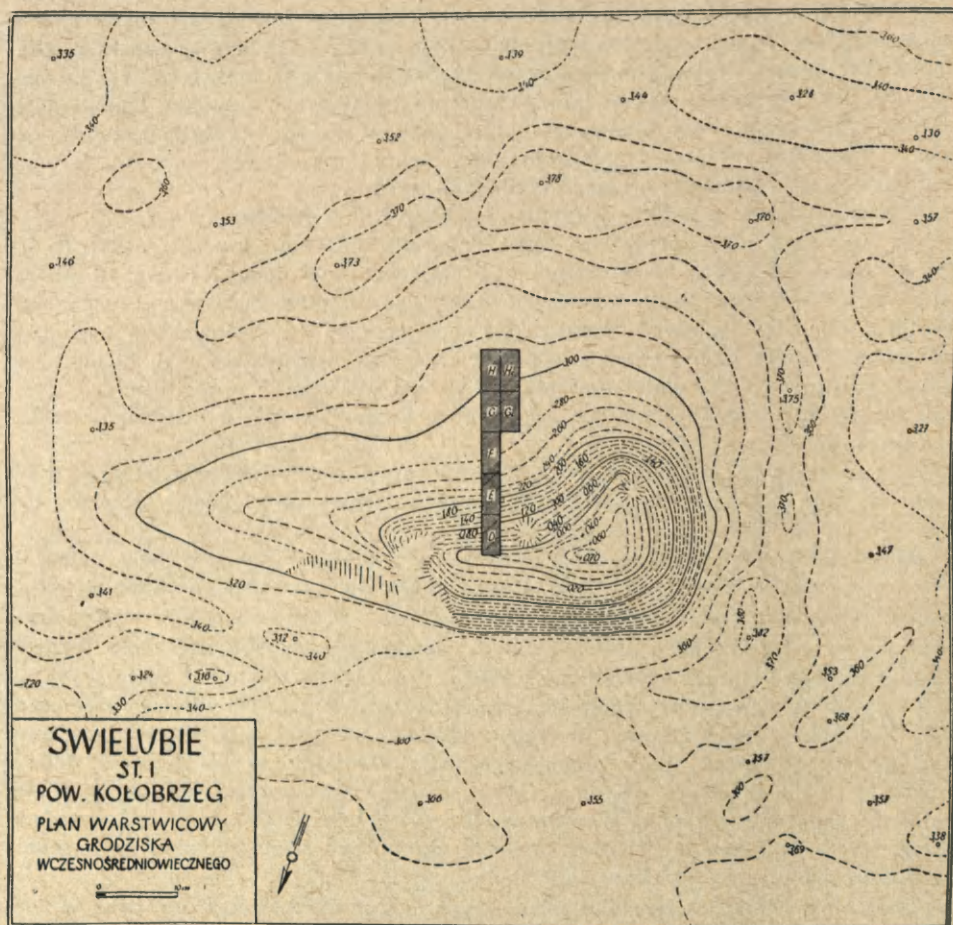
Wał B nawiązuje z punktu widzenia rozwiązań konstrukcyjnych do wałów odkrytych w Kędrzynie i Gołańczy Pomorskiej. Jądro wału stanowi żwirowy nasyp (w-wa IIIa) licowany od strony wewnętrznej konstrukcjami drewnianymi (w-wa III, III a), zachowanymi w postaci węgli drzewnych bądź silnie zwęglonych beleczek, biegnących zgodnie z osią przebiegu wału. Konstrukcje zewnętrznego lica tworzy kilka poziomów dość luźno rozmieszczonych belek w układzie poprzecznym do kierunku biegu wału. Wał uległ najprawdopodobniej spaleni. Na stropie warstwy II, w partii przywałowej, odkryto szereg kamieni zsuniętych zapewne ze szczytowej partii konstrukcji umocnień wałowych.

W warstwach usypiska jądra wału wystąpił jedynie nieliczny materiał zabytkowy w postaci górą obtaczanych, zdobionych i pozbawionych ornamentacji ułamek naczyń glinianych.

Poniżej nasypu wału B oraz częściowo u jego podnóża wystąpiły ślady starszych nawarstwień kulturowych (w-wa II b, III β). Odkryto tu fragmenty co najmniej trzech domostw ziemiankowych, zagłębionych stopniami w żwirowate podłoże wyniesienia. Jedno z domostw wkopane jest w starszą ziemiankę zasypaną uprzędno żwirem. W wypełniskach domostw wyróżniono szereg poziomów mieszkalnych, rzutujących na czasokres użytkowania poszczególnych pomieszczeń. Inwentarz zabytkowy reprezentowany jest przez wyroby żelazne, gliniane przeszłiki, kamienne osełki i górą obtaczany, zdobiony i pozbawiony wątków zdobniczych materiał ceramiczny. Na uwagę zasługuje brak tu fragmentów naczyń wykonanych bez użycia koła garncarskiego, co w świetle znalezisk tego typu ceramiki w warstwie II, w obrębie działek bardziej centralnie usytuowanych, komplikuje problem ustalenia chronologii poszczególnych faz osadniczych wyróżnionych na obiekcie bardzkim.

Ustalenie ściślejszych ram chronologicznych okresu użytkowania grodziska w Bardach będzie możliwe dopiero po uzyskaniu pełnego obrazu nawarstwień kulturowych na całości obiektu, a zwłaszcza po prześledzeniu styku warstw osadniczych z warstwami usypiska wału A. Tu zasygnalizujemy jedynie pewne hipotezy robocze sformułowane w oparciu o wstępną analizę wydobytego materiału zabytkowego. Przy próbie ustalenia chronologii osady otwartej, odkrytej poniżej umocnień wału B¹⁰, zadowolili się musimy wyłącznie materiałem ceramicznym. Z podobną sytuacją spotykamy się również odnośnie do starszej fazy użytkowania grodu, reprezentowanej przez warstwę II odkrytą w obrębie działek centralnie usytuowanych, w pewnym stopniu również przez dolne partie warstwy II — poza domostwami — w części przywałowej. Stosując kryteria typologiczno-formalne należałoby wyznaczyć moment wzniesienia grodu na wiek VIII, starsza osada pochodziłaby zatem co najmniej z 1 poł. VIII w., aczkolwiek wystąpienie ceramiki ręcznie lepionej, i to w warstwach grodowych, nakazuje traktować powyższe ustalenie wyłącznie jako nieobowiązujące sformułowanie mogące ulec korekcie w trakcie dalszych badań wykopaliskowych. Bardziej jasno rysuje się nato-

¹⁰ Należy tu wyraźnie podkreślić, że o istnieniu osady mówić możemy jedynie w stosunku do wału B, trudno bowiem definitywnie stwierdzić, że obydwa wały, tzn. wał A i B, są chronologicznie współczesne.

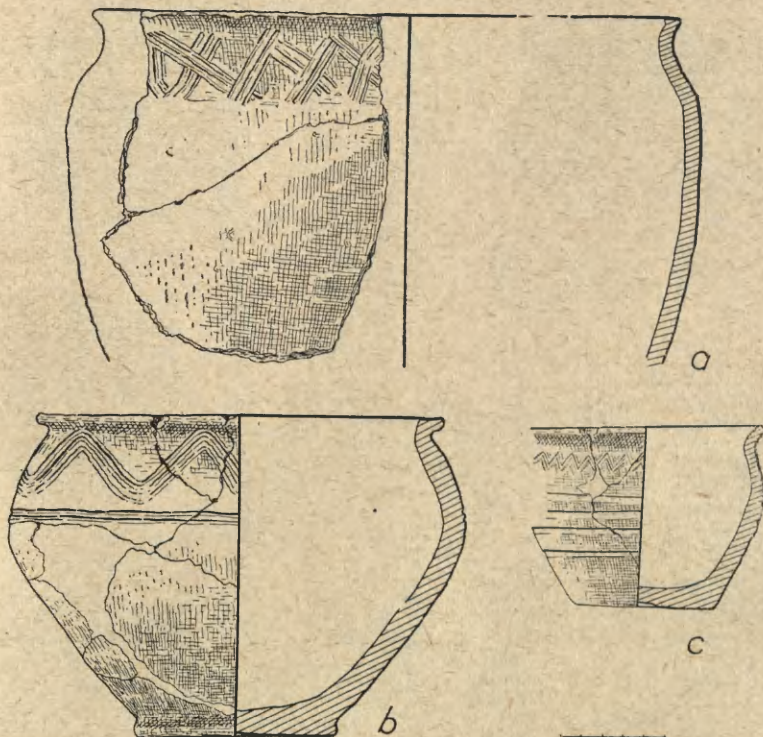
Ryc. 8. Świelubie, pow. Kołobrzeg. Plan warstwicowy grodziska wczesnosredniowiecznego

Rys. S. Nyka, fot. B. Cynalewski

miast problem chronologii młodszej fazy użytkowania grodu bardzkiego. Obok materiału ceramicznego dysponujemy tu również innymi elementami ściślej datującymi nam ten poziom osadniczy. Wymienić należy tu zwłaszcza barwny paciorek odcinkowy pochodzący z X w.¹¹ Wydaje się, że młodszą fazę użytkowania grodu bardzkiego zamknąć można między poł. IX, raczej 2 jego połową, a 2 poł. X w.

Ciekawie w tym świetle przedstawiają się wyniki osiągnięte na grodzisku w Świelubiu (ryc. 8). Rozkopano tu powierzchnię 85 m², odsłaniając wewnętrzną część nasypu wałowego oraz część wnętrza grodu. Warstwę kulturową tworzyła torfiasta brunatna ziemia (w-wa Ib), przechodząca poniżej w ciemnozabarwiony pokład torfiastej próchnicy z domieszką spalenizny (w-wa II). Miąższość warstw wynosi ok. 0,6–0,8 m. Na

¹¹ Patrz tu J. Żak, *Kwestia pochodzenia szklanych paciorków odcinkowych na ziemiach pomorskich*, „Mat. Zach.-Pomorskie”, t. 3: 1957, s. 168–170.

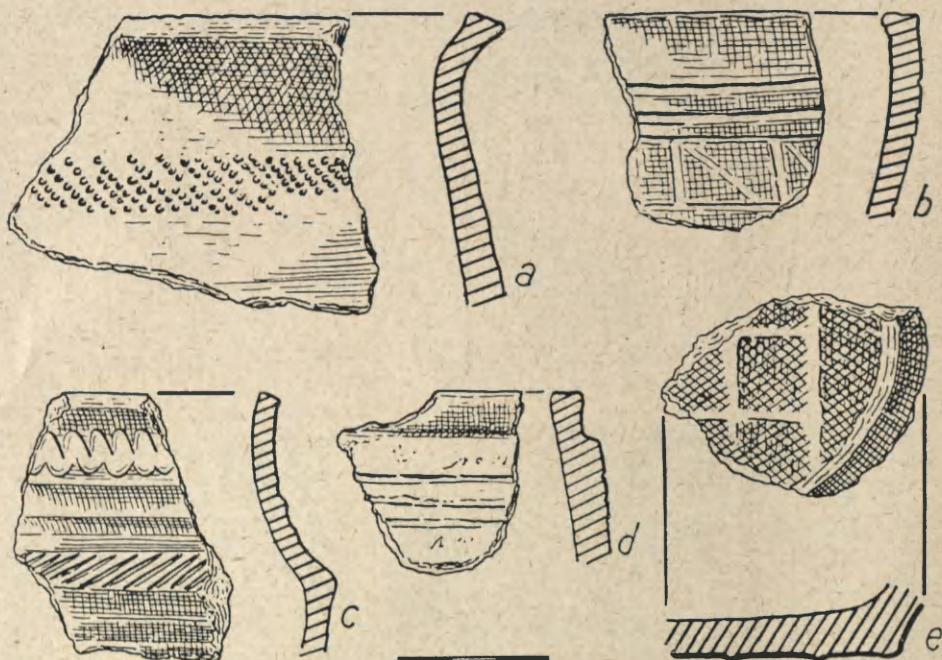
Ryc. 9. Świelubie, pow. Kołobrzeg. Naczynia gliniane:

a — warstwa IIIa; b — jama nr 2; c — warstwa II

Rys. S. Nyka

ślady zabudowy wskazywałyby silnie zniszczone paleniska kamienne oraz płytkie, nieckowate jamy o założeniu owalnym, szerokości 1,4—1,8 m, długości powyżej 3 m. Na inwentarz warstw składał się dość liczny materiał ceramiczny (ryc. 9—10), w przeważającej ilości górą obtaczany, z nieznaczną domieszką fragmentów pochodzących z naczyń całkowicie obtaczanych na kole garncarskim. Odnotowano tu ponadto fragmenty silnie skorodowanych przedmiotów żelaznych (ryc. 11), gliniane przేశliki (ryc. 11e), kamienne osełki i krążki (ryc. 11a-b) oraz grudki bursztynu (ryc. 11d). Na specjalne wyróżnienie zasługują szklane paciorki, w tym połączony paciorek odcinkowy (ryc. 12b), dwa fragmenty paciorków wykonanych techniką wydmuchiwania (ryc. 12f-g), beczułkowaty paciorek koloru czarnego z wtopioną białą nitką szklaną (ryc. 12d) oraz beczułkowato-kulisty paciorek koloru niebieskoseledynowego (ryc. 12e), ponadto drobny ułamek arabskiego dirhema (nie oznaczony), fragment szklanego naczynia wykonanego zapewne — o ile wnosić można z obserwacji makroskopowej — ze szkła sodowo-wapniowo-krzemowego¹² (ryc. 12b) oraz fragment srebrnej zausznicy walcowatej (ryc. 12a).

¹² Sugestię tego typu wyraził — przeglądając materiał szklany ze Świelubia — mgr J. Olczak.

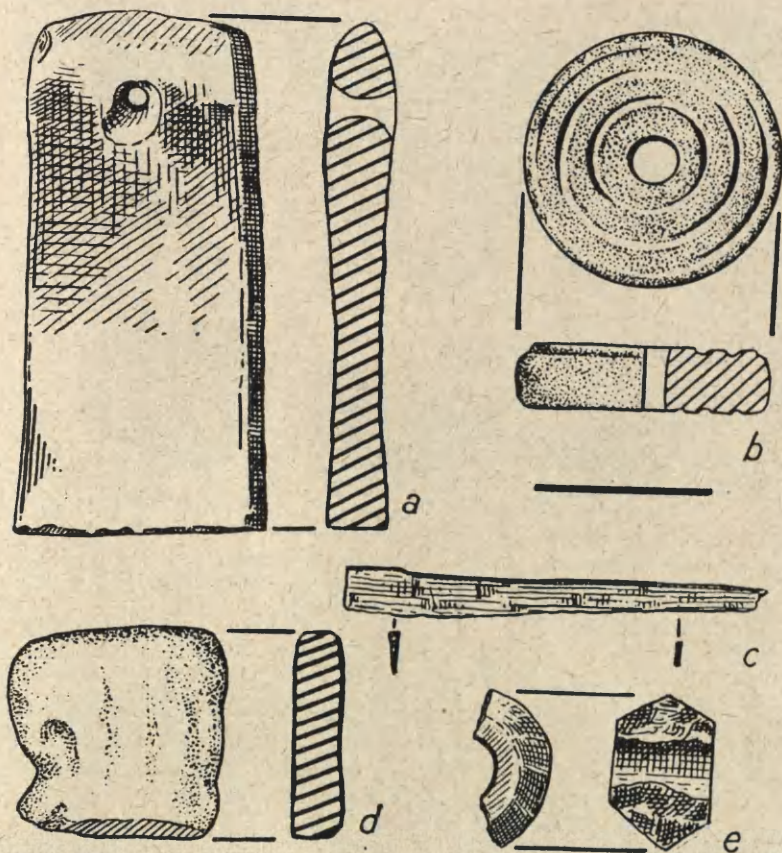

Ryc. 10. Świelubie, pow. Kołobrzeg. Ułamki naczyń glinianych z warstwy II

Rys. S. Nyka

Uzyskano również interesujące dane na temat konstrukcji wału obronnego. Umocnienia obronne (w-wy III, IIIa-c, IV) reprezentują konstrukcję przekładkową, osłoniętą zalegającymi na przemian warstwami piasku i gliny (w-wa III). Belki poszczególnych stosów zachowały się w postaci cienkich smużek zbutwielizny, rzadziej reprezentowane są przez węgle drzewne. Warstwy drewna rozdzielone są pokładami gliny i piasku. W obrębie jednego stosu odkryto jedenaście kolejnych poziomów belek. Ślady konstrukcji drewnianych odkryto również w szczytowej partii wału. Stan ich zachowania nie pozwala jednak na próbę rekonstrukcji wieńczących konstrukcji wałowych. Pierwotna szerokość wału u podstawy wynosiła zapewne ok. 10 m, szerokość jednego stosu kształtowała się ok. 2 m.

Podjmując próbę schronologizowania grodziska świelubskiego poświęcimy na wstępie nieco uwagi ułamkom naczyń glinianych. Wśród materiału ceramicznego fragmenty górą obtaczanych naczyń dwustożkowatych (ryc. 9a), esowato ukształtowanych, oraz form typu wolińskiego (ryc. 10b) wyznaczają dość szerokie ramy czasowe zamykające się między wiekiem IX a przełomem X/XI w. Występują tu również ułamki naczyń, które w świetle kryteriów typologiczno-formalnych można by zaszeregować do form sprzed przełomu VIII/IX w. (ryc. 9b). Badania w Kędrzynie, a zwłaszcza w Kołobrzegu—Budzistowie, wykazały jednak przeżywanie się tego typu naczyń co najmniej jeszcze w 1 poł. X w., co z punktu widzenia interpretacji tego ostatniego stanowiska, jako jednego z przodujących ośrodków miejskich na Pomorzu Zachodnim począwszy od przełomu IX/X w., godne jest podkreślenia celem uwypuklenia nasuwających się trudności przy próbie ustalania chronologii jakiegoś obiektu jedynie

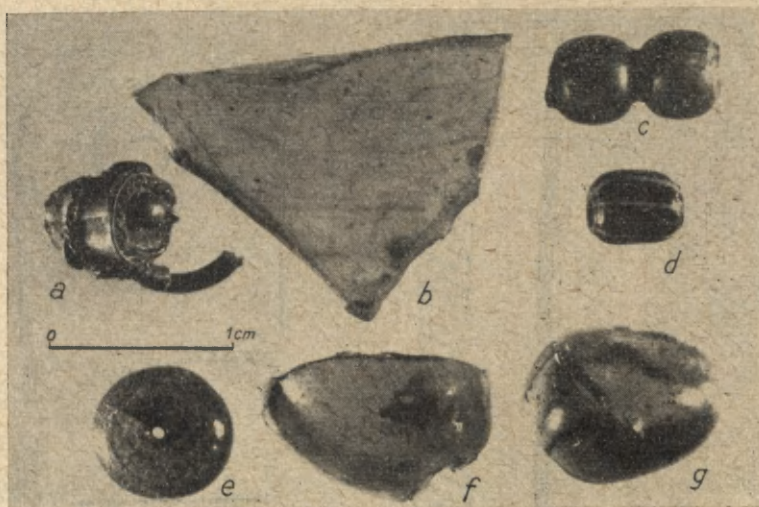

Ryc. 11. Świelubie, pow. Kołobrzeg. Zabytki z warstwy II:

a — osetka kamienna; *b* — zdobiony krążek kamienny; *c* — fragment noża żel.;
d — płytką bursztynowa; *e* — fragment przezłika glinianego

Rys. S. Nyka

w oparciu o materiał ceramiczny, rozpatrywany wyłącznie w aspekcie typologiczno-formalnym. W referowanym zespole ceramicznym wystąpiły również naczynia całkowicie obtaczane, m. in. z wyodrębnioną krótką cylindryczną szyjką (ryc. 10d). Ten typ naczyń typowy jest w Kołobrzegu dla warstwy datowanej na XI w. Stwierdzono również wystąpienia znaków garncarskich na dnach naczyń (ryc. 10e). Na specjalną uwagę zasługuje pojawienie się naczyń dwustożkowatych z listwą, umieszczoną na załomie brzuśca, i odchylonym na zewnątrz brzegiem (ryc. 10c). Na listwie umieszczony jest, zazwyczaj bardzo starannie wykonany, ornament ukośnych nacięć lub nakłuć, powyżej oraz poniżej załomu znajduje się motyw bruzd poziomych. Forma powyższa, wyróżniająca się z pozostałego zespołu ceramicznego wysoką jakością wykonania, dość powszechnie notowana jest w nawarstwieniach kulturowych wczesnośrednio-wiecznego Kołobrzegu. Pojawia się tam w poł. X w., w większych ilościach występuje jednak dopiero w 2 poł. tego stulecia oraz na przełomie I i II tysiąclecia.

Ryc. 12. Świelubie, pow. Kołobrzeg. Zabytki z warstw Ib i II:

a — zawieszka walcowata; b — ułamek naczynia szklanego; c — połączany paciorek odcinkowy; d — zdobiony paciorek szklany; e — szklany paciorek; f, g — fragmenty szklanych paciorków

Fot. B. Cynałewski

W Świelubie forma ta reprezentowana jest przez dwa warianty różniące się między sobą jakością wykonania. Obok wysokojakościowych naczyń tego typu, odpowiadających analogicznym formom kołobrzeskim, stwierdzono obecność ułamków naczyń, w których można by dopatrywać się lokalnych naśladownictw przez rzemiosło wiejskie wysokojakościowych produktów miejskiej wytwórczości rzemieślniczej.

W świetle przeprowadzonej powyżej pobieżnej analizy materiału ceramicznego skłonni jesteśmy datować grodzisko w Świelubiu na 2 poł. X w. lub początek 1 poł. XI w. Tak wyznaczone ramy czasowe użytkowania obiektu znajdują na ogół potwierdzenie w pozostałym zespole zabytkowym. Wymienić tu można srebrny kolczyk z paciorkiem wiaderkowatym¹³, połączany paciorek odcinkowy¹⁴ oraz ułamek szklanego

¹³ Kolczyki walcowate na terenie Wielkopolski pojawiają się w skarbach najstarszej grupy chronologicznej datowanej do ok. 970 r.n.e.; por. S. Tabaczyński, *Z badań nad wczesnośredniowiecznymi skarbami srebrnymi Wielkopolski*, „Pol. Bad. Arch.”, t. 2: 1958, s. 27—28. Z podobną sytuacją spotykamy się na Pomorzu. Na obszarze terytorialnie najbliższym obiektowi w Świelubiu ozdoby tego typu występują w skarbach datowanych na 1 poł. XI w. (Dargocice, Stojkowo, pow. Kołobrzeg); patrz T. R. Kiersnowscy, *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Pomorza*, Materiały, „Pol. Bad. Arch.”, t. 4: 1959, s. 35—36, 99.

¹⁴ Por. Żak, *op. cit.*, s. 170—172. Paciorki odcinkowe, połączane lub posrebrzane, pojawiają się na terenie Polski co prawda już w IX w., częściej notowane są jednak dopiero w X w., najmlodsze zaś okazy nie przekraczają poł. XI w. Wg uprzejmej informacji mgr. J. Olczaka okaz nasz w świetle obserwacji makroskopowych jest naśladownictwem paciorka połączanego. Najprawdopodobniej zastosowano tu folię srebrną, którą pokryto cienką warstwą przezroczystego szkła koloru żółtego, imitującego złoto; por. tu J. Olczak, *Wyniki analiz spektrolitycznych niektórych wczesnośredniowiecznych zabytków szklanych z terenów Pomorza Zachodniego*, „Mat. Zach.-Pomorskie”, t. 5: 1959, przyp. 10 na s. 279.

naczynia¹⁵. Cmentarzysko kurhanowe ze Świelubia (stan. 2), datowane na podstawie starszych materiałów na 2 poł. IX w.¹⁶, wiązały się zatem z grodziskiem w Bardach.

Cmentarzysko składa się z ok. 30 kurhanów¹⁷ o średnicy wahającej się od 5—15 m. Mogiły występują w dwóch grupach. W jednej z nich centralną pozycję zajmują kurhany powierzchniowo dość rozległe, otoczone wieńcem mogił o mniejszej średnicy. W bieżącym sezonie przebadano $\frac{1}{4}$ część kurhanu nr 3. Pod nasypem o miąższości ok. 0,6 m odsłonięto warstwę ciałopalenia w postaci cienkiej warstewki spalenizny, z węgielkami drzewnymi, popiołem i przepalonym żwirzem. Ułamek kostnych ludzkich nie znaleziono, wystąpił natomiast fragment uzębienia zwierzęcego. Ponadto w obrębie zawartości kurhanu znaleziono cztery małe, mało charakterystyczne ułamki naczyń glinianych (wczesne średniowiecze ?), nie dających podstaw do datowania kurhanu.

Materiały uzyskane w tegorocznej kampanii wykopaliskowej pozwalają już na ogólną ocenę stosunków osadniczych badanego przez nas obszaru. Co najmniej w 1 poł. VIII w. na krawędzi wysoczyzny terasy doliny Parsęty powstaje osada, zapewne typu otwartego, o zabudowie ziemiankowej. W świetle uzyskanych materiałów rolniczo-hodowlany charakter osady nie ulega raczej wątpliwości. Jeszcze w VIII w. na miejscu starszej osady wzniesiono dość rozległy terytorialnie gród bardzki, prawdopodobnie ośrodek typu opolnego, z domostwami usytuowanymi na stromo opadającym odcinku wnętrza grodu. W jakim stosunku pozostawał on do drugiego członu obronnego, rozciągającego się na sąsiednim pasmie wzniesień, wyjaśnić mogą jedynie planowane na tym odcinku prace wykopaliskowe. Badania powierzchniowe dostarczyły materiału sugerującego istnienie tu osadnictwa chronologicznie zbieżnego co najmniej ze starszą fazą użytkowania właściwego grodu. W tym okresie ten odcinek wyniesienia nie musiał być jednak umocniony wałem ziemnym. W 2 poł. IX w. obserwujemy dość istotne zmiany w układzie przestrzennym zabudowy grodu. Domostwa mieszkalne z tego czasu koncentrują się w pobliżu wału B, na miejscu starszych ziemianek osady otwartej. Niewykluczone, że zmiany w układzie przestrzennym są odbiciem jakichś przeobrażeń w treści społeczno-gospodarczej obiektu, związanych — być może — z podporządkowywaniem sobie szeregu grodzisk dorzecza dolnego biegu Parsęty przez ośrodek kołobrzeski¹⁸. Materiał źródłowy, pochodzący z nawarstwień chronologicznie zbieżnych z użytkowaniem grodu, wskazuje na wczesne kształtowanie się tu wytwórczości rzemieślniczej, potwierdza także włączenie się ośrodka bardzkiego w orbitę handlu dalekosiężnego. Znajduje to również potwierdzenie w starszych materiałach

¹⁵ Naczynie, jak zauważyliśmy powyżej, wykonane jest najprawdopodobniej ze szkła sodowo-wapniowo-krzemowego. Wyroby z tego typu szkła uznane są powszechnie za importy; por. tu J. Olczak, *Zagadnienie produkcji szklarskiej w Międzyrzeczu Wielkopolskim w świetle dotychczasowych badań archeologicznych*, „Arch. Pol.”, t. 5: 1960 z. 1, przyp. 12 na s. 129—130. Szkło sodowo-wapniowo-krzemowe stosowane było powszechnie w pracowniach nadreńskich do przełomu X/XI w., kiedy to obserwujemy tam pewien kryzys w produkcji; por. tu Żak, *Kwestia pochodzenia paciorków...*, s. 163, 172. Koniec produkcji naczyń ze szkła tego typu w ośrodkach zachodnioeuropejskich potwierdza w głównych zarysach nasze ustalenia chronologii warstwy. Wg informacji mgr. J. Olczaka z produkcją naczyń ze szkła sodowych spotykamy się również na Rusi Kijowskiej, aczkolwiek dopiero w XI w., co przemawiałoby raczej za zachodnioeuropejską proweniencją naszego okazu.

¹⁶ Por. P. Paulsen, *Studien zur Wikingerkultur*, Neumünster 1933, s. 57; H. J. Eggers, *Das Wikingergrab von Zwilipp Kr. Kolberg-Körlin*, „Monatsblätter”, t. 52: 1938, s. 7—9.

¹⁷ Pełny inwentarz grobu z zapinką żółtowiata zestawił Eggers, *op. cit.*, s. 7—9; inwentarz pozostałych mogił omówił C. Schuchhardt, *Arkona, Rethra, Wineta*, Berlin 1926, s. 69—71; por. tu również K. Ostrzewski, *op. cit.*, s. 49.

¹⁸ Por. w tej mierze wyniki osiągnięte na grodzisku w Kędrzynie, patrz przyp. 2.

(zapinka żółwiowata) z cmentarzyska kurhanowego ze Świelubia użytkowanego w okresie funkcjonowania grodu. W świetle wyników badań powierzchniowych, przeprowadzonych wzdłuż koryta Parsęty na odcinku od Mechęcina do Pustar, liczyć się należy z istnieniem w sąsiedztwie grodu szeregu małych osad, prawdopodobnie typu jednodworczego, wskazujących na szybki rozwój demograficzny tych okolic oraz dużą prężność społeczno-ekonomiczną opola bardzkiego.

Grodzisko w Bardach ulega zapewne likwidacji w okresie przyłączania Pomorza Zachodniego do wczesnofeudalnej monarchii piastowskiej. Po jego upadku lub może nieco wcześniej w dolinie rzeki wzniesiono niewielki gródek (Świelubie), z potężnym wałem o konstrukcji przekładkowej, będący prawdopodobnie siedzibą przedstawiciela rozwijającej się w tym czasie wielkiej własności ziemskiej. Materiały źródłowe tego typu, co: zawieszka walcowata (element południowy), dirhem arabski, fragment szklanego naczynia oraz połączany paciorek odcinkowy (ośrodki zachodnioeuropejskie — Nadrenia), a także pozostałe paciorki szklane (niektóre zapewne ruskie) wskazują jednocześnie na rolę grodu jako ważnego punktu strzegącego przeprawy przez rzekę na szlaku handlowym, biegnącym z Kołobrzegu przez Ujście ku Wielkopolsce. Istniejąca w tym rejonie w XII w. komora celna kontynuuje jedynie zatem starsze tradycje, których metryka sięga okresu wczesnych faz wczesnego średniowiecza.

*Zakład Archeologii Wielkopolski i Pomorza IHKM PAN
w Poznaniu*

WŁADYSŁAW ŁOSIŃSKI

REPORT ON THE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT ŚWIELUBIE AND BARDY,
DISTRICT OF KOŁOBRZEG, CONDUCTED IN 1962 BY THE EXPEDITION OF THE
INSTITUTE OF THE HISTORY OF MATERIAL CULTURE, POLISH ACADEMY
OF SCIENCES

The programme of study on the early medieval settlement in the former Kołobrzeg territory included excavations of sites grouped at the villages of Świelubie and Bardy, district of Kołobrzeg. The excavations were commenced in 1962. The sites, already known, consist of two earthworks (Bardy site 1 and Świelubie site 1) and of a cemetery of burial mounds (Świelubie site 2) partially investigated by German archaeologists. Moreover, the village of Świelubie, associated with big landed property in the area of the middle and lower course of the Parsęta river, was mentioned in written records as early as 1159. A custom house and an inn are also referred to.

In 1962 we concentrated our efforts on the excavations of the above mentioned earthworks. The earthworks at Bardy, lying on the margin of the river terrace, consists of two parts separated from neighbouring eminences by earthen ramparts. An excavation trench 45 m. long and 4.5 m. wide was laid out in the smaller part. The rampart with an earthen core faced with wooden constructions, and a part of the enclosed space were explored. It has appeared that the fortifications built on the edge of the hill were preceded by an open settlement with earth houses. The settlement should be referred to the 8th century. It was followed by an extensive castle (*gród*) probably of the *opole* type. In the second half of the 9th century the spatial layout of the enclosed space underwent a considerable change also reflected in the diminished number of houses. These alterations were probably the outcome of some deeper changes in the social and economical structure of the Bardy castle, of changes which

in their turn may have been brought about by the subordination of Bardy to the major territorial centre — namely to early medieval Kołobrzeg. The end of the Bardy castle coincides with the incorporation of Western Pomerania into the early feudal monarchy of the Piasts. In the neighbourhood of Bardy a small stronghold (Świelubie site 1) was erected in the 2nd half of the 10th century. Situated in the river valley it was surrounded by a solid rampart built in the crossed logs construction. Archaeological materials yielded by the explored area of 85 square m. suggest that the examined site was the seat of a representative of the feudal class. The stronghold of Świelubie probably performed an important function in the trade carried along the route leading from Kołobrzeg to Great Poland. Thus the custom house existing in that region in the 12th century continued still older traditions.

In 1962 archaeological reconnaissance was carried out on the cemetery of burial mounds at Świelubie (site 2). On the ground of finds the cemetery may be referred to the second half of the 9th century. Only the fourth part one burial mound (there are some 30 on the cemetery) has been explored so far. As a result a thin cremation layer and four uncharacteristic potsherds have come to light. More extensive excavations will be carried out in 1963.